

Architect By Accident – Étienne-Louis Boullée

Curriculum Vitae

Geboren:	Parijs, 12 februari 1728
Overleden:	Parijs, Rue des Fosses (Montmartre), 4 februari 1799
Werk- / leefplaats:	Voorname Parijs, verder: Potsdam / Berlijn (Pruisen)
Opleidingen:	Schilderkunst (12 tot 16 jaar), architectuur (o.a. Blondel als docent)
Werk:	Architect, docent, beeldend kunstenaar (architectuurtekeningen als kunst)
Bouwstijl:	Classicisme

Architect By Accident

Zoals in het vooronderzoek al naar voren kwam is Boullée puur opgeleid als architect. Hij had dus niet, zoals sommige van zijn excentrieke collega's, net zo goed een ander beroep kunnen hebben. Na aanvankelijk een schilderopleiding te hebben gevolgd, houdt hij zich vanaf zijn 16de tot zijn dood op 70-jarige leeftijd alleen met architectuur(theorie) bezig.

Wat wel als 'accident' is aan te merken is het bijzondere samenvallen van ontwikkelingen in wetenschap, politiek, filosofie en kunsten in de periode waarin Boullée leefde. Met name ontmoetingen in de Franse Académie Royale d'Architecture en aan het Pruisische hof in Potsdam zouden bepalend kunnen zijn geweest.

Wonderkind?

In veel minder diepgaande biografieën wordt Boullée neergezet als wonderkind. Op zijn 16de begon hij aan zijn architectuuropleiding en op zijn 19de zou hij 'professor' zijn geweest aan een Parijse bouwkunde-opleiding. Hier is vrijwel zeker sprake van slordigheid met vertalen (het Franse 'professeur' heeft een andere betekenis dan het Engelse en Nederlandse 'professor'). Op zijn 19de was Boullée, hoogstwaarschijnlijk naast verdere studie, als docent aan de betreffende opleiding verbonden. Een stuk minder vreemd, en in een tijd dat er ook genoeg 18-jarige koningen op de troon zaten zeker geen teken van uitzonderlijke carrière-ontwikkelingen. Ook geen wonderkind dus.

Revolutionair?

In architectonische zin zeker. De architectuurtheorieën van Ledoux en Boullée zijn bepalend geweest voor het ontwikkelen van een rationele, classicistische architectuur. Zij gaven vorm aan de overheersende gevoelens onder architectonische ontwerpers dat de architectuur gebaseerd moest zijn op een rationele interpretatie van natuurlijke principes. Vanwege het revolutionaire klimaat in sociaal-maatschappelijke zin kon deze architectuur in Frankrijk snel tot de

overheersende stroming uitgroeien (terwijl dit bijvoorbeeld in Italië niet gebeurde). De principes die door Ledoux en Boullée werden geïntroduceerd waren voor ‘moderne’ architecten als Le Corbusier belangrijke ingrediënten voor hun eigen principes.

In politiek opzicht was Boullée waarschijnlijk een stuk minder revolutionair dan veelal gedacht wordt. Zelfs vooraanstaande architectuurhistorici maken tot eind jaren '60 geen onderscheid tussen ‘revolutionair’ in de architectuur en ‘revolutionair’ in de maatschappelijke zin (inhoudende dat Boullée een voortrekkersrol zou hebben gehad in de Franse Revolutie).

Jean-Marie Pérouse de Montclos en Adolf Max Vogt publiceren beiden in 1969 wetenschappelijke werken die een daadwerkelijk objectieve kijk geven op het werk en leven van Boullée.¹ Emil Kaufmann beschikte echter al in 1933 over de noodzakelijke kennis om vast te kunnen stellen dat de monarchie of in ieder geval de absolute macht van de staat belangrijke ingrediënten waren voor de architectuur van Boullée.²

De vader van Boullée werkte voor het Franse hof als ‘expert juré’ van de ‘Bâtiments du Roi’ (de rijksgebouwendienst van het Franse koninkrijk).³ Boullée zelf is vanaf 1762 lid van de Académie Royale d’Architecture, waarin hij tot 1793 actief zal blijven. De ondergang van de monarchie is echter al in 1791 een feit. De republikeinen waarschuwen in 1795 voor het gevaar van de voormalige Académie-leden Ledoux en Boullée, waarbij de laatste wordt getypeerd als “een geval van waanzin in de architectuur”.⁴ Mogelijk is de typering als waanzinnige ook ingegeven door de megalomane, weinig realistische ontwerpen van Boullée.

In 1785 maakt Boullée nog het fictieve ontwerp voor het enorme ‘Palais d’un Souverain’. Onder invloed van het revolutiedenken ontwikkelt hij later het ‘Palais National’ en ‘Palais Municipal’ (1792). Het blijven echter megalomane gebouwen die vooral de macht van de staat, en niet zo zeer de macht van het volk etaleren. Ook spreekt hij in een persoonlijke aantekening van de ‘ongelukkige slachtoffers’ van de gebeurtenissen tijdens de revolutie. Het meest revolutionaire (in maatschappelijke zin) in zijn architectuur is nog de rol die is weggelegd voor de massa, het volk, in de ontwerpen. Het is echter zeer onduidelijk of de enorme stadspoorten die Boullée tekende bedoeld waren ter bescherming of ter controle van de massa.

De eerder genoemde architectuurhistoricus Vogt (T.H. Zürich) schrijft in 1984 een artikel dat de opvallende parallellen tussen de tekeningen van Boullée en de setting van Orwell’s ‘1984’ aantoot.⁵ Hij herleidt uit de architectuur en teksten van Boullée diens voorkeur voor het totalitaire regime, de macht van de staat. Weliswaar gebaseerd op de rationele denkwijzen van Newton (als ‘bovenmenselijke wetenschaps-held’), Palladio en anderen, wijst Boullée in zijn geschriften keer op keer op het belang van het monumentale, dominerende in de architectuur.

---

¹ Vogt, 1969 en Pérouse de Montclos, 1969; zie bronvermelding.

² Kaufmann, 1933

³ Kaufmann, 1939, pp. 212

⁴ Kaufmann, 1939, pp. 214

⁵ Vogt, 1984, pp. 60

De stap naar de architectuur van bijvoorbeeld Speer in nazi-Duitsland en de Sovjet-architecten is vervolgens een kleine. In ieder geval is met de theorie van Vogt aangetoond dat *liberté*, *égalité* en *fraternité* niet de primaire doelen van Boullée's architectuur kunnen zijn geweest.

Verlicht absolutisme?

In de verschillende biografieën van Boullée wordt vrijwel altijd vermeld dat hij nauwelijks in het buitenland werkte, en zelfs Italië gedurende zijn opleiding niet bezocht zou hebben.⁶

Bewezen is echter wel dat er indirect (middels overlevering door collega's of door briefwisselingen) contact was tussen Boullée en bijvoorbeeld Piranesi en Palladio. Ook lijkt zeker dat Boullée, na enkele reizen naar Mecklenburg en Pruisen hofarchitect werd van Friedrich II van Pruisen. In al deze buitenlandse contacten speelde de Franse architect Legeay⁷ een sleutelrol. Hij was al eerder hofarchitect aan het Pruisische hof en had ook contacten in Mecklenburg.

Boullée's aanstelling als hofarchitect van Friedrich II is opvallend, gezien zijn persoonlijk queeste tegen de Rococo, waarvan deze vorst een groot liefhebber was. Met welke regelmaat Boullée het culturele centrum van het Pruisische koninkrijk, slot Sanssouci in Potsdam, bezocht is onduidelijk. Wel is bekend Friedrich II een voorstander was van het verlicht absolutisme: een vorm van monarchie gebaseerd op de filosofische waarden van de verlichting en met de welvaart van zowel de vorst als het volk als uitgangspunt. Friedrich II liet zich daarin inspireren door filosoof-keizer Marcus Aurelius. Een zekere mate van vrijheid van godsdienst was een belangrijk onderdeel van het beleid van Friedrich II.

De visie van Goethe, die eveneens contacten had met het Pruisische hof, dat dankzij het verlichte regeren van Friedrich II Pruisen in tegenstelling tot Frankrijk geen revolutie nodig had, zou best wel eens door Boullée gedeeld kunnen zijn. Opvallend is in ieder geval dat Boullée ten tijde van de revolutie (Friedrich II is op dat moment al overleden) opmerkt dat het eerder besproken 'Palais d'un Souverain' ook wel voor een ander koninkrijk dan het Franse zou kunnen zijn.⁸

Boullée in de wereld van Sanssouci

Zoals al eerder gezegd is Boullée's aanstelling als hofarchitect van Pruisen zeer typisch. De heersende architectuurstroming aan het hof was de Rococo.⁹ Architect Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff was aanvankelijk de hofarchitect van Friedrich II en ontwierp de culturele

---

⁶ Pérouse de Montclos, 1969, pp. 46

⁷ verwarrend is dat de schrijfwijzen 'Le Jeay', 'Le Geay', 'Leger' en 'Legeay' door elkaar worden gebruikt

⁸ Boullée, in: Rouseneau, 1976, pp. 97

⁹ evenals de rationele architectuur van Boullée werd ook de Rococo-architectuur van Sanssouci wel gezien als de juiste representatie van een tijd waarin verlichtingsdenken en natuurwetenschappen zich ontwikkelden; Hamann, 1933, pp. 706-708

buitenplaats Sanssouci. Nadat een conflict ontstond over de precieze plaatsing van het slot (Friedrich II wilde dit minder monumentaal hebben, en niet zoals gebruikelijk was gebouwd op een verhoging boven de tuinen) werd Potsdams stadsbouwmeester Jan Bouman aangesteld als architect. Diens zoon Georg Friedrich zou deze functie later overnemen.

Van Boullée als hofarchitect is geen enkel gebouw bewijs achtergebleven. Wel is aannemelijk te maken dat hij zijn invloed op andere architecten in Potsdam liet gelden. Het door Gilly ontworpen monument voor Friedrich II vertoont bijzondere gelijkenissen met eerdere tekeningen van Boullée.¹⁰

Zoals gezegd was slot Sanssouci (Frans voor ‘zonder zorgen’) het culturele hart van het Pruisische rijk. Hier ontmoette Friedrich II kunstenaars, musici, filosofen en wetenschappers. Namen als Voltaire, Kant, Goethe, J.S. Bach en C.P.E. Bach zijn met het leven aan het hof verbonden. Opvallend is dat de primaire voertaal aan het hof Frans was. Het is goed denkbaar dat Boullée’s positie als hofarchitect met name inhield dat hij onderdeel was van dit bonte gezelschap. De invloed van dit Sanssouci-gezelschap op de Europese cultuur is van groot belang. Het bracht wetenschap, beeldende kunsten, muziek, architectuur en filosofie bij elkaar en was waarschijnlijk zowel basis als gevolg van de vrijzinnig politieke toestand in Pruisen en het verlichte absolutisme.

Dit bijzondere culturele gegeven, de wereld van ‘glitter and glamour’ van Sanssouci en ook de vermeende homoseksuele escapades van Friedrich II op deze voor vrouwen ontoegankelijke buitenplaats zijn ook in latere eeuwen een inspiratiebron voor kunstenaars, musici en schrijvers.¹¹ Helaas is het, zoals gezegd, onbekend wat de exacte positie van Boullée in deze wereld was.

Dood en nalatenschap:

In februari 1799 overleedt Étienne-Louis Boullée op 70-jarige leeftijd. Hij laat een enorme schare leerlingen en tientallen, veelal niet uitgevoerde, ontwerpen na. Zijn laatste woorden - “Ik heb veel pijn ... ik voel dat ik niet meer zal herstellen, en ik zie de dood in kalmte tegemoet.” – werden opgetekend door Pierre-Nicolas Bénard.¹² Bénard was tevens de erfgenaam van het werk van Boullée, die nooit trouwde en geen kinderen had. Bénard (1753-1816) was een neef van Boullée door een huwelijk (waarschijnlijk van een broer of zus) in 1787. Bénard was waarschijnlijk destijds al leerling van Boullée.¹³ Waarom juist deze leerling zo’n belangrijke rol speelde in Boullée’s leven is onbekend, maar het feit dat hij aan diens sterfbed zat geeft hem duidelijk een uitzonderlijke positie.

---

¹⁰ Rouseneau, 1976, pp. 23

¹¹ Sanssouci keert terug in literatuur van Oscar Wilde, maar ook recenter in de muziek van singer-songwriter Rufus Wainwright; Wilde, 1888 en Wainwright, 2007.

¹² Kaufmann, 1939, pp. 215

¹³ Rouseneau, 1976, pp. 9

Na zijn dood belandt veel van het werk van Boullée in de Bibliotheque National. Tekeningen van uitgevoerde projecten gaan grotendeels verloren. Van de onuitgevoerde ontwerpen blijven kopieën in omloop in heel Europa. Het werk en de ideeën van Boullée zijn via zijn leerlingen van grote invloed op de classicistische architectuur die overheerst in de Napoleontische periode, maar zelfs op moderne architecten als Le Corbusier. Aldo Rossi verenigde vanaf de jaren '70 van de 20ste eeuw het monumentale van Boullée met de afkeer van het ornament van Loos. Hij vertaalde werken van deze beide architecten.¹⁴

De eigen teksten van Boullée worden voor het eerst uitgegeven in 1953 hoewel ze in de Bibliotheque National wel voor de wetenschap beschikbaar waren.¹⁵ Het beeld dat in de kunstgeschiedenis geschetst wordt van de persoon Étienne-Louis Boullée wordt sindsdien scherper maar ook complexer. Veel vragen over zijn persoonlijke leven worden echter ook in recente studies niet beantwoord.

Voornaamste bronnen, voetnoten verwijzen naar de uitgaven zoals hier vermeld:

- A.M. Vogt, *Boullées Newton-Denkmal*, Basel, 1969.
- J.-M. Perouse de Montclos, *Étienne-Louis Boullée 1728-1799, de l'architecture classique à l'architecture révolutionnaire*, Parijs: Arts et Métiers Graphiques, 1969.
- E. Kaufmann, *Von Ledoux bis Le Corbusier*, Wenen, 1933.
- E. Kaufmann, *Étienne-Louis Boullée*, in: *The Art Bulletin*, vol. 21, nr. 3 (september 1939), pp. 212-227.
- A.M. Vogt, *Orwell's Nineteen Eighty-Four and Étienne Louis Boullée's Drafts of 1784*, in: *The Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 43, nr. 1 (maart 1984), pp. 60-64.
- H. Rouseneau, *Boullée & Visionary Architecture*, London: Academy Editions, 1976.
- É.-L. Boullée, *Architecture, Essai sur l'Art*, in: Rouseneau, 1976, zie hierboven.
- R. Hamann, *Geschichte der Kunst*, Berlin, 1933, pp. 706-708.
- O. Wilde, *The Happy Prince*. www.online-literature.com/wilde/177/ (18 maart 2008)
Oorspronkelijk in: *The Happy Prince and other tales*, 1888.
- R. Wainwright, *Sanssouci*. Polydor, 2007.
- É.-L. Boullée, *Architecture, Essay on Art*, ed. H. Rouseneau, London: Tiranti, 1953.
- A. Rossi, *Autobiografische notities over de vorming, enz.*, december 1971, in: A. Ferlenga, *Aldo Rossi, zijn complete werk*, Keulen: Könemann, 2001.

---

¹⁴ Rossi, 1971, pp. 23, 25.

¹⁵ Boullée, 1953

Dit essay werd gepubliceerd in:

Architect by Accident, Fabric.: Eric Frijters e.a. (red.), Arnhem:ArtEZ Academie van Bouwkunst, 2008.